

Órsi Eszter Bodza¹

A törvény előtti egyenlőség elvének érvényesülése a büntetőeljárásban cigány és nem cigány terheltek esetén

Bevezetés

A törvény előtti egyenlőség az Alaptörvényben deklarált alapelv,² különböző formákban megjelenő jogosultság, amely minden büntetőeljárás alá vont személyt megillet Magyarországon. A deolgozat fő vizsgálódási szempontja a törvény előtti egyenlőség eltérő érvényesülése roma terheltek esetén, valamint ennek következményei a büntetőeljárás folyamán. Mindemellett kutatómódszertani és szociológiai szempontból röviden elemzem, hogy milyen tulajdonságok és egyéb ismérvek alapján lehet meghatározni a roma kisebbség tagjait, hogyan lehet minél célszerűbben kutatni az alapelv érvényesülését, és milyen összefüggésben állnak az előítéletek a büntetőeljárás és a döntéshozatal során. A Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Kisebbségpolitika, roma integrációs tanulmányok moduljának tavaly őszi órá vagyok hallgatója, a Magyarországon egyedülálló képzés keretében az elmúlt egy év alatt a romák helyzetének számos aspektusát ismertem meg, amelyeket igyekszem a dolgozatban is megjeleníteni, miközben egy új perspektíva alapján vizsgálódom.

I. A törvény előtti egyenlőség

A törvény előtti egyenlőség elve garancia arra vonatkozóan, hogy a büntetőeljárásban azonosan szervezett állami bíróságok, egységes eljárásban járnak el, tekintet nélkül a terhelt és a résztvevők társadalmi és vagyoni helyzetére, faji, nemzetiségi hovatartozására. Az alapelv a jogbiztonságot szolgálja, a terhelt számára kiszámítható, határozott, megkülönböztetéstől mentes eljárást biztosít.³ A törvény előtti egyenlőség tartalmának meghatározása elvezet a dolgozat alaptételéhez: a roma terhelteket azonos módon illeti meg a törvény előtti egyenlőség, mint a többségi társadalom büntetőeljárás alá vont tagjait.

II. A roma kisebbséghez való tartozás meghatározása

A Központi Statisztikai Hivatal által a népszámláláskor használt meghatározás alapján a nemzetiséghez való tartozás megállapítása önkéntes bevallás alapján történik.⁴ A 2022-es népszámlálás alkalmával csaknem 210 ezer ember állította magáról, hogy roma. A szociológia másképpen áll a kisebbségek, így a roma nemzetiséghez való tartozás definiálásához: cigány az, akit a környezete cigánynak tart.⁵ Az 1971-es és a 2003-as összeírás alkalmával is ezt a meghatározást alkalmazták a kutatók, amikor többek között arra keresték a választ, hogy hány roma él Magyarországon.⁶ A nem roma környezet által alapvetően kvalifikáló tényezők a bőrszín és a származás, azaz cigány az, akinek a szülei cigányok.⁷ Magyarországon 2023-ban – ahogy a történelem során bármikor – nehéz meghatározni a roma kisebbséghez tartozók pontos számát. Ezt leginkább az magyarázza, hogy sokan nem merik bevallani, felvállalni nemzetiségüket, hiszen az összeírásokat a XX. században, és azt megelőzően is atrocitások követték. Másrészt, ha abból indulunk ki, hogy cigány az, akit a környezete cigánynak tart, a

¹ Joghallgató, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar.

² Magyarország Alaptörvénye, Szabadság és felelősség, XV. cikk

³ FARKAS ÁKOS-TÓTH RÉKA: *A büntetőeljárás*. Wolters Kluwer Hungary Kft. Budapest, 2018. 67. p.

⁴ A hazai nemzetiségek demográfiai jellemzői. *Statisztikai tükrök*. 2015/82. szám. 1. p.

⁵ KEMÉNY ISTVÁN-JÁNKY BÉLA-LENGYEL GABRIELLA: *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2004. 12-13. p.

⁶ KEMÉNY ISTVÁN-JÁNKY BÉLA-LENGYEL GABRIELLA: 2004, 11. p.

⁷ KEMÉNY-JÁNKY-LENGYEL 2004, 12. p.

többségi társadalomba integrálódott, vagy világosabb bőrű romák gyakran kiesnek a vizsgálatból. A cigány népesség aránya Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében a legmagasabb. A dolgozat során feldolgozott tanulmányok elkészítésének alapköve a terheltek roma kisebbséghez való tartozásának megállapítása. Az adatvédelmi szabályok alapján erre a kutatók nem kérdezhetnek rá, semmilyen szerv nem vezethet nyilvántartást erről, hiszen az a diszkrimináció tilalmába ütközne, így gyakran az eljárás során résztvevő hivatalos személyek visszaemlékezéseire, illetve az akták tartalmának elemzéseire hagyatkoztak.

III. (Elő)ítélet: a sztereotípiák és a bírósági döntések összefüggése

A büntetőeljárás egészen végighúzódó, a romákkal szemben megjelenő előítélet befolyásolhatja az eljárásban résztvevő hivatalos személyek döntéseit. Az előítéletek nem csak a bíró és az ügyész, hanem a védő, illetve a nyomozati szakban résztvevő rendőrök eljárási cselekményeire is hatást gyakorolhatnak. A sztereotípiák kialakulásának megértésére a szociálpszichológiai megközelítést alkalmazom. A csoporthoz tartozás és az előítéletek összefüggésének vizsgálata folyamán a XX. század során több egyesült államokbeli kutató is megállapította, hogy „a csoporthoz tartozás meghatározza az egyén szociális identitását és annak társadalmi értékét, az egyén részben saját csoportja szimbolikus és materiális nyereségeiből, valamint társadalmi státusából, ezért érdekelt a saját csoportja sikereiben és minden más csoporthoz képest elfogult a saját csoportjával. A versengés vezet a csoportok közötti konfliktushoz, valós materiális javakért éppúgy, mint státusért vagy éppen ideológiai és értékdominanciáért.”⁸ Az alacsony státusú társadalmi csoportokat a többi csoport megveti: Magyarországon ez több más csoport mellett, a cigányok ellen irányuló előítéleteket jelenti. Érdekes szempont ez, nem csak akkor, amikor az eljáró hatóságok előítéletességtől mentességét, és így a törvény előtti egyenlőség érvényesülését vizsgáljuk, hanem akkor is, amikor össze kell vetni, hogy a bírák döntéshozatala során a részrehajlástól mentes ítéletkezés vagy a csoport - amelyből alapvetően származnak, amely meghatározza mindennapjaikat – befolyásoló ereje érvényesül-e. A dolgozat szempontjából fontos vizsgálati szempont a bírói, másnéven ítéletkezési populizmus is, vagyis az a jelenség, amely a közvélemény által követett, magas társadalmi érdeklődést kiváltó ügyek és a bíróság eljárási cselekményei, az ítélet indokolása, valamint a büntetés kiszabás mértéke között áll fenn. A társadalom és a média által a bíróság és az eljáró bíró felé mutatkozó fokozott elvárás gyakran más hasonló, a tényállásban és a körülményekben nagy mértékben egyező esetkehez viszonyítva túlzott, a jogbiztonság követelményének érvényesülését nélkülöző eljárási cselekmények gyakorlásához vezet, nem csak büntető, hanem polgári és közigazgatási ügyekben is.⁹ Szemléletes példa erre a romák által, 2006-ban elkövetett olaszliszakai emberölés, valamint egy hajléktalan személy ellen Budapesten 2014-ben elkövetett emberölés. Az olaszliszakai ügyben nyolc, a budapesti ügyben négy terheltet különös kegyetlenséggel elkövetett emberöléssel gyanúsítottak. Míg az olaszliszakai roma elkövetők közül két fiatalkorút 10-10 év fegyházbüntetésre, a másik ügy fiatalkorúit 6-6 év börtönbüntetésre ítélték. A felnőttkorú roma terhelték közül másodfokon hármukat életfogytig tartó szabadságvesztésre, hármukat 15-15-17 év fegyházbüntetésre, a budapesti ügy elkövetőit 8-8 év börtönbüntetésre ítélték.¹⁰ A bírói populizmus nem általános, azonban annál rombolóbb jelenség.

⁸ KOVÁCS MÓNKA: Az előítéletek okai és mérséklésük lehetőségei: a szociálpszichológiai nézőpont. *Alkalmazott Pszichológia*. XII. évfolyam 1-2. szám. 9. p.

⁹ BENCZE MÁTYÁS: Gyűlölet-bűncselekmények és „ítéletkezési populizmus”. *Fundamentum*. XVIII. évfolyam 1-2. szám. 3-4. p.

¹⁰ BÁRDITS ANNA et al.: *Utolsók az egyenlők között – Sérülékeny csoportok törvény előtti egyenlősége a büntető igazságszolgáltatásban*. Magyar Helsinki Bizottság. Budapest, 2014. 47. p.

III.1. Kutatásmódszertani kérdések

A dolgozat következő részében külföldi és magyar, a romák esetében a büntetőeljárásban érvényesülő törvény előtti egyenlőség feltátására irányuló kutatásokat elemzek. A kutatások különböző, de alapvetően hasonló módszertani elveket követnek. Az első ilyen irányú vizsgálat ötlete 1997-ből, az Amerikai Egyesült Államokból, *James A. Goldston* ügyésztől származik.¹¹ Az itthoni kutatások ezt követően voltaképpen ebből a módszerből indultak ki, a magyarországi sajátosságokhoz igazodva. A cigányokkal szembeni bánásmód büntetőeljárásban tapasztalt sajátosságainak vizsgálata *James A. Goldston* módszere alapján aktakutatáson alapul. Ezekből nem csak a terheltek adatai és etnikai hovatartozásuk, hanem az eljárás diszkriminatív jellege is kiolvasható.¹²

III.2. Loss Sándor és a Magyar Helsinki Bizottság kutatása

Loss Sándor jogszociológus és kutatótársai a Magyar Helsinki Bizottsággal (MHB) együttműködve, 2002-ben próbakutatást végzett a törvény előtti egyenlőség érvényesüléséről cigány terheltek esetén. A kutatásban 146 büntetőügy aktáját vizsgálták, amelyek országsszerte több bíróság által hozott ítéleteket tartalmaztak. A vizsgálat során mindenekelőtt meg kellett állapítani, hogy ki minősül romának: az akták nyelvtani elemzése, valamint az ügyekben eljáró hivatalos személyek és ügyvédek visszaemlékezésére hagyatkozva tettek megállapításokat. Roma terheltek az minősült, akit legalább egy, az eljárásban résztvevő bíró, vagy ügyvédje romának tartott. Az azonosításhoz használt szempontok a rasszjegy, a név, az öltözködés, a viselkedés, a nyelvhasználat, a lakóhely, a saját elmondás, az ügyben eljáró, illetve az ügybe bevont személy iratanyagában fellelhető, illetve az ügyvéd közlése alapján rekonstruálható megítélés, illetve egyéb szempontok voltak. A törvény előtti egyenlőség sérelmének minősítették „*azokat az aktusokat, amelyek során valakivel szemben cigány voltára utaló sajátosságai miatt az ügyében eljáró hivatalos személy a jogszabályok szerint megkívánt, lehetséges, átlagos, a dokumentumokon alapuló helyzetértékelés alapján elvárhatónál súlyosabb jogkövetkezményt alkalmaz, illetve ilyen személlyel szemben az illető számára hátrányt okozó különbséget tesz.*”¹³ A mintában szereplő terheltekkel szemben lopás vétsége, lopás büntette, illetve rablás elkövetése miatt indult büntetőeljárás. A kutatás során 146, ebből 69 esetben roma terheltek által elkövetett bűncselekmény aktáit elemezték, amelyek egy budapesti és egy megyeszékhelyi bíróság ítéleteit tartalmazták. A 69 akta 62,1%-ában találtak utalást arra, hogy az elkövető a roma kisebbséghez tartozott. Ez az adat azért jelentős, mert esetenként az eljáró személyeknek az ügyhöz, illetve a terhelthez való hozzáállását is meghatározhatják. A próbakutatás számos szempont mellett (büntetett előélet; önállóan vagy, legalább egy társsal elkövetett bűncselekmény; az eljárás megindulásának mikéntje; az ügyvéd aktivitása; előzetes letartóztatás; az eljárás hossza; tárgyalási napok száma; büntetéstípusok; kihallgatott tanúk száma) a kirótt szabadságvesztés-büntetések mértékét is vizsgálta. Megállapítható, hogy lopás vétsége esetén a szankció mértéke a cigány elkövetők esetén 62 nappal több, rablás büntette esetén csaknem kétszer akkora, egy évvel több, mint a nem cigány elkövetőkre kirótt büntetés. Szignifikáns különbség nem mutatkozik a lopás büntetékének szankciója esetén. A kutatók figyelmeztetnek; az akkoriban hatályos adatvédelmi és a bírósági ügyek aktáiba való betekintés jogát tartalmazó jogszabályok nem nyújtanak kielégítő lehetőséget megfelelő vizsgálatok lefolytatására.

¹¹ CSORBA JÓZSEF et al.: A törvény előtti egyenlőség elve a büntetőeljárásban. *Fundamentum*. VI. évfolyam 1. szám. 1. p.

¹² JAMES A. GOLDSTON: An American Prosecutor's View Of Romanian Criminal Justice. *Touro Law Review*. 1997. 13. p.

¹³ CSORBA 2002, 3. p.

III.3. A Magyar Helsinki Bizottság 2014-es kutatása

A Magyar Helsinki Bizottság kutatása az egyrendbeli bűncselekmények első büntényes elkövetőire vonatkozott volna, azonban a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának (BVOP) nyilvántartása nem szelektál ilyen részletességgel, a bűncselekményeket pedig gyakran nem egyedül, hanem csoportosan követik el. A mintában 67 fogvatartott adatait dolgozták fel, akik rablás miatt szabadságvesztés-büntetésüket töltötték és megfeleltek a következő kritériumoknak: visszaesőnek nem minősülő terheltek, nem halmazatban elbírált, nem többrendbeli cselekmény miatt vonták őket büntetőjogi felelősségre, továbbá büntetésüket nem foglalták összbüntetésbe. A terheltek aktáit a kutatásban kérdőívek alapján vizsgálták. A MHB analízise során nem folytatott le szignifikanciavizsgálatokat, azaz nem állapította meg, hogy a kapott eredmények mekkora valószínűséggel következményei a véletlennek.¹⁴ Ennek következtében ezt a kutatást önállóan nem, csupán az előbb és utóbb bemutatott kutatások mellett lehet értékelni. A résztvevő kutatók véleménye alapján került megállapításra, hogy melyik elítélt tartozik a roma kisebbséghez, 36 roma és 31 nem roma személy aktáját vizsgálták számos szempont alapján. A nyomozati iratok 87%-a, a bírósági szakban keletkezett iratok 17%-a, legnagyobb mértékben a tanúvallomások tartalmazták a roma kisebbséghez való tartozásra utalást. Az első vizsgált tényező a hatékony védelemhez való jog érvényesülése volt, hiszen a megfelelő védő kijelölése, vagy meghatalmazása a büntetőeljárás fontos eleme, főképp a terhelt első kihallgatása során. A védő kései értesítése, illetve ennek elmaradása, több, mint az esetek háromnegyedében eredményezte a védő hiányát az első kihallgatáson roma terhelték esetén. A cigány terhelték anyagi helyzete és a védők meghatalmazása között nyilvánvaló párhuzam mutatkozott, a 67 terhelt ügyében mindössze egy esetben vett részt meghatalmazott védő az eljárás megindulásától, és csak 15 terhelt tudta később meghatalmazni a már kirendelt, vagy később fellépő védőt. Ez a terhelték 22%-át jelenti. Ugyanakkor a vizsgálat rámutatott, hogy a bűncselekmény beismerése és a védő jelenléte az első kihallgatáson nem függ össze. Vizsgálati szempont volt a kényszerintézkedések hossza, különösképpen az előzetes letartóztatás mértéke. A nyomozati és a bírósági szakot összesítve a roma terhelték 50 nappal többet töltöttek előzetes letartóztatásban. Az eljárás hossza a kényszerintézkedés mértékének eltérését nem igazolta, a bíróság csupán 18 nappal hosszabb idő alatt hozott jogerős ítéletet roma terhelték esetén. A kutatás fontos állomása volt a büntetés-kiszabás vizsgálata. Az első- és másodfokú ítéleteket összevetve megállapítható, hogy roma és nem roma terhelték esetén szinte ugyanolyan mértékű szabadságvesztés-büntetés kiszabására került sor. Ahogyan a 2002-es kutatás bemutatása során is említettem, a kutatók itt is hangsúlyozták, hogy a bírósági szakban a nyomozati szak esetleges hibáinak orvosolása nem történik meg; ha a terhelt eltérő vallomásokot tesz az első kihallgatása során és a bíróság előtt, sokkal inkább az előbbit veszik figyelembe. A korrekció hiánya veszélyes abból a szempontból is, hogy a bírót akaratlanul is befolyásolja a nyomozati iratok alapján eléterjesztett érvelés, az ügyről való gondolkodását ez határozza meg, ezekben pedig gyakran nem a valóságnak megfelelő tényállás szerepel. Az eljárásban résztvevő rendőrök cigányokhoz való viszonyát több kutatás is vizsgálta, a MHB látókörébe olyan ügy is került, ahol a rendőr a tanú kihallgatását szándékosan terelte a cigány elkövető bűncselekmény elkövetésével összefüggő vallomása irányába. Egy 2005-ös vizsgálatban a megkérdezett rendőrök 79%-a gondolta úgy, hogy a romák több bűncselekményt követnek el, mint a nem romák.¹⁵ A kutatás összegzőképpen megállapítható, hogy egyes esetekben nem csak a törvény előtti egyenlőség nem érvényesül, hanem ezzel összefüggésben az egyenlő bánásmód követelménye sem.

¹⁴ VITA LÁSZLÓ: A statisztikai próbák gondolatvilága. *Statisztikai Szemle*. LXXXIX. évfolyam 10-11. szám. 6. p.

¹⁵ PAPP ANDRÁS LÁSZLÓ-SIMONOVITS BORI: Ahogy a lakosság és ahogy a rendőr látja. *Fundamentum*. 10. évfolyam 2. szám. 3. p.

III.4. A Magyar Helsinki Bizottság 2020-as összefoglalója

A 2014-es kutatást 2020-ban újabb tanulmány követte, amelyet a romák esélyegyenlőségét elősegítő szervezetekkel együtt dolgozó jogászokkal, rendőrökkel, ügyvédekkel, és bírókkal készült interjúk alapján állítottak össze. A rendőrség szervezetén belül mutatókozó előítéletesség nem csak a büntetőeljárásban, hanem a szabálysértési eljárások során, az igazoltatások indoklásához kapcsolódóan is megjelenik. Számos olyan eset került felsorolásra, amikor aránytalanul nagy pénzbírságot vetettek ki az eljáró rendőrök, vagy ugyanazon a helyen, egyidőben, ugyanolyan szabálysértést elkövető nem roma személyeket nem büntettek meg. Az eljáró bírók attitűdjének formálása a törvény előtti egyenlőség megfelelőbb érvényesülését biztosítaná; volt olyan bírónő, aki az ítélet indoklásában a romákat úgy jellemezte, miszerint „egy bizonyos munkakerülő életforma, a magántulajdont, együttélési normákat nem tisztelő erkölcsi felfogás követői.”¹⁶ A bírónő ellen etikai vizsgálatot indítottak, amelyben megállapították, hogy viselkedése etikátlan volt, de ezt további jogkövetkezmények nem követték. Anyagi okokból a romák általában kirendelt védőkkel vesznek részt a büntetőeljárásban, akik gyakran nem nyújtanak hatékony segítséget, a tárgyalásokon passzívak, nem szólalnak fel a terheltek érdekében. A romák bizalma meginog a hivatalos személyek eljárásában, emiatt maguk is passzívak, vagy velük szemben ellenállóbbak lesznek. A tanulmány felhívja a figyelmet arra is, miszerint nem csak az eljárásjogi, hanem a büntető anyagi jogi szabályok egyenlőtlen ségével is szembe kell néznünk.¹⁷ A roma családok sokszor „lomizással”, azaz mások által már nem használt, és a megvásárlás szándékával egyértelműen kihelyezett dolgok összegyűjtésével és eladásával foglalkoznak, amely a Büntető Törvénykönyv szerint a hulladékgazdálkodás rendjének megsértésének minősül, vagyis a „lomizás” bűncselekmény.¹⁸

Konklúzió

A dolgozatban bemutatott kutatások, adatok, és beszámolók alapján Magyarországon az elmúlt évtizedekben nem érvényesült maradéktalanul a törvény előtti egyenlőség követelménye a büntetőeljárás alá vont roma terheltek esetén. Különösen lesújtó megállapítás ez, hiszen a cigányok mindennapi életük során számos alkalommal áldozatai hátrányos megkülönböztetésnek. A romák ellen irányuló előítéletek vizsgálata összetett kérdés, véleményem szerint az előítéletek mérséklése egyéni és társadalmi feladat, amelyben meghatározó szerepet játszik az oktatás, a család, a média és a cigányokról kialakított politikai vélekedés. A társadalmi feszültségek csökkentéséhez való hozzájárulás, személyes hozzáállásunk átgondolása mindannyiunk feladata, annak érdekében, hogy egy elfogadóbb és egyenlőbb társadalomban éljünk.

¹⁶ ROMA SAJTÓKÖZPONT, INDEX: *Mindenki cigány, aki bűnöző?* Index. 2014. https://index.hu/belfold/2014/04/24/mindenki_cigany_aki_bunozo/

¹⁷ KAZARIÁN ANNIE - KIRS ESZTER: *A romákat érő diszkrimináció a magyar büntető igazságszolgáltatásban.* Magyar Helsinki Bizottság. Budapest, 2020. 16. p.

¹⁸ 2012. évi C. törvény a Büntető törvénykönyvről 248.§

Irodalomjegyzék

2012. évi C. törvény a Büntető törvénykönyvről 248.§

A hazai nemzetiségek demográfiai jellemzői. Statisztikai tükrök. 2015/82. szám. Budapest, 2015. 1-10. p.

BÁRDITS ANNA et al.: Utolsók az egyenlők között – Sérülékeny csoportok törvény előtti egyenlősége a büntető igazságszolgáltatásban. Magyar Helsinki Bizottság. Budapest, 2014.

BENCZE MÁTYÁS: Gyűlölet-bűncselekmények és „ítélkezési populizmus”. Fundamentum XVIII. évfolyam 1-2. szám. 2014. 1-13. p.

CSORBA JÓZSEF et al.: A törvény előtti egyenlőség elve a büntetőeljárásban. Fundamentum. VI. évfolyam 1. szám. 2002. 1-12. p.

FARKAS ÁKOS-TÓTH RÉKA: A büntetőeljárás. Wolters Kluwer Hungary Kft. Budapest, 2018. 67. p.

JAMES A. GOLDSTON: An American Prosecutor's View Of Romanian Criminal Justice. Touro Law Review. 1997. 1-39. p.

KAZARJÁN ANNIE, KIRS ESZTER: A romákat érő diszkrimináció a magyar büntető igazságszolgáltatásban. Magyar Helsinki Bizottság. Budapest, 2020.

KEMÉNY ISTVÁN-JÁNKY BÉLA-LENGYEL GABRIELLA: A magyarországi cigányság 1971-2003. Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2004.

KOVÁCS MÓNIKA: Az előítéletek okai és mérséklésük lehetőségei: a szociálpszichológiai nézőpont. Alkalmazott Pszichológia XII. évfolyam 1-2. szám. 2010. 7-27. p.

Magyarország Alaptörvénye, Szabadság és felelősség, XV. cikk

PAPP ANDRÁS LÁSZLÓ-SIMONOVITS BORI: Ahogy a lakosság és ahogy a rendőr látja. Fundamentum. 2006. X. évfolyam. 2. szám. 125-135. p.

ROMA SAJTÓKÖZPONT, INDEX: Mindenki cigány, aki bűnöző? Index. 2014. https://index.hu/belfold/2014/04/24/mindenki_cigany_aki_bunozo/

VITA LÁSZLÓ: A statisztikai próbák gondolatvilága. Statisztikai Szemle. LXXXIX. évfolyam 10-11. szám 1131-1149. p.